

עיון נוסף ב"עם כניסת היום" לש"י עגנון

מאת רנה לי

"עם כניסת היום" הגו מסוג הסיפורים שעם כל עיון בו עשוי אחת לגלות בו חדשות. עיקר הסיפור, הכתוב בגוף ראשון, הוא זה: המספר, שאויבים החריבו את ביתו, נמלט עם בתו הקטנה לבית הכנסת שבציר מולדתו, בערב יום הכיפורים. רכון על סידור הוא מגלה לבתו "גבורתן" של אותיות וכיצד אלף ובית כשהן מתחברות הופכות יחד לאב. עודו מיצר על כך שהאויבים קרעו את טליתו, גחה אש מנר-הנשמה ושורפת את כתונת הבת. וכאן מתחילה פרשת חיפושים אחר בגד לילדה. תחילה פונה המספר לבית-הגניזה שפעם נהג למצוא שם "דברים הרבה" ועתה אינו מוצא דבר. אחר, הולך הוא לביתו של ר' אלטר שהיה המוהל שלו ושכדו גד למד עמו יחד, אבל ר' אלטר נסע לארץ-ישראל מכבר ובהמשך מסתבר שזה זמן שמת. בביתו יושבים זקנים הנראים כקרובים למוות וביניהם בתו (שהמספר טועה בה שהיא אמה) וקוראים באיגרת שהגיעה מגד. על גד חברו ש"נתעלם" אומרים שמניקתו ראתה אותו בחלום, כשנוצת עוף משונה מבצבצת מראשו וצוחת אה בה צה דה". בראי מבחין המספר שפניו מוריקות ולידן בבואת אשה זקנה. אותם זקנים שעודם מרתת אין בידם לתר-שיעו, גם בגדיהם קרועים. בחזרו הוא מוצא לבתו ליד דף הטהרה שמרחיצים עליו את המתים. הוא מבחין ששערה הסתור מכסה אותה ונותן תודה על כך לאלוהים. מסתכל לעבר בית-הגניזה הוא נזכר כי "פעמים שהיא מתלבשת בדמות זקנה ופעמים בדמות ילדה. וכשהיא מתגלית בדמות ילדה אל תאמר נשמתך טהורה כילדה. אלא לרמוך לך באה שהיא מתאוה... לחזור לטהרתה... מי שהוא טיפש מהליף את הצורך בצורה, מי שהוא חכם מחליף את הצורך ברצון". אחר-כך מופיעים שני אנשים גבוהים האחד בעל זקן אדום המתהלך כאחד "שיודע שאלוהים לא יברח" והוא אומר למספר "דבר המשתמע לשתי פנים" ומכעיסו בכך. האחר, שהוא מאיהבי המספר כביכול, מכזיבו ביותר כיוון שבשמעו את הצרה ש"אש יצאה ושרפה..." הוא חוזר על הדברים כמי שמספר מעשיה נאה. הילדה פורצת בבכי ומבקשת לברוח אך אביה משיב "אי מקום שנסתר שם?" ומביט בה בחיבה ושחוק המפיגים את פחדה. בינתיים נשמע קול מבתי התפילה והאב ובתו פונים לעבר בית-התפילה הישן ושם מבהיק לו למספר אור האותיות מחוך ספר תורה עוטה מעיל אדום שכתב לעילוי נשמת ימים צברו. הקטנה מתנמנמת בשלוה ואף המספר מרגיש שנפשו מתעטפת לפתע והריהו מתפלל כעטוף בטלית אף הוא.

קורצוויל במסתו¹) "דור ללא מלבושים וללא ספרים" רואה את הסיפור כ"מבריה לתוך המציאות הטרופה של אבדן והתמוטטות... יסודות של מציאות מתוקנת. אלוהית...". הוא מעמת זה כנגד זה את עולם האבות, העולם האלוהי, זה שהיו בו ספרים ומלבושים. כנגד העולם המודרני הקופא במער שאת הבת הקטנה בסיפור הוא רואה כנציגתו, ומדגיש שהארט החסד האלוהי באה לו למספר מספר התורה שכתב לעילוי נשמת ימים שחלפו.

לייטר²) בפירושו עומד על כך שהבת היא השלמה של נפש המספר, דבר המתרמו מכינויה כ"בת נפשי" ומסמיכותה לנר-הנשמה. הישועה אינה יכולה לבוא מן הזקנים ומן הספרים אלא ממקור הנפש גופה. (כגון השערות המכסות את הילדה). ברוח זו הוא מפרש את הפסוק האניגמטי לענין הצורך, הצורה והרצון, שאין אדם צריך ללכת שולל אחר הצורה המוגמרת (כגון, לראות את נשמתו שהיא כילדה תמה) אלא עליו להחליף את הצורך ברצון, כלומר, להתמיד ברצון לתיקון הנפש שזוהי עבודת אדם עלי אדמות. ר' אלטר אינו אלא כפיל לאביו-זקנו של המספר (alter ego), וכן נציג הדור הישן (במובן של זקן). נוסף לכך נמוגת דמותו של ר' אלטר בדמות האב שנאמר עליו, באורח המזכיר את הנאמר לגבי הקב"ה שהיה "מקטין

עצמו ונמצא ביתו גדול". לעומת האב, הרי גד ניתק עצמו מהאלף-בית העברי (אה בה צה דה). לייטר רואה את שני הגבהנים כהשלכות של היצר הרע והיצר הטוב הבאים ללמדנו כאן שרע ביותר כאשר גם היצר הטוב אין בידו לסייע לנו. בעניין הסיפא, מפרש לייטר את הפסוק "נתעטפה עלי נפשי" לענין סיפור זה בדרך מילולית, "סוף-סוף מצאה לה הנפש את לבושה".

הסיפור קרוב מבחינות רבות לסוג הסיפורים שב"ספר המעשים" אשר הולץ³) הציע לשייכם לז'אנר סיפורי מיוחד המכונה "המשל הפתוח". הולץ מונה סימנים רבים לז'אנר זה, מהם הרבה שניתן למצוא גם ב"עם כניסת היום". אזכיר את החשובים לצורך הדיון הלהלן: ביטול זמן ומקום גיאוגרפי ויחד עם זאת קיומו של הזמן כ"אנסאוגוניסט" ופרוטאוגוניסט ממש"י; הוויית החלומית של הסיפור; פתיחותם של הסמלים, "שקשה לקבוע בוודאות מה... המסומלים...".

האווירה החלומית אופפת את הקורא למן השורה הראשונה. אין זה אלא מסע אנכי של הנשמה בזמן לקראת פסגת שלמותה האפשרית היא רגע החסד האלוהי. לא פלא לכן שההתרחשות היא ערב יום הכיפורים, יום המאחד בחובו את יסוד הקדושה בזמן ואת הגורל החותך גם יחד. באספקלריה של מעין-חלום של יום הדין מקבליני עניינים שונים משמעות נוספת. למשל, כל ההתעסקות הרבה באותיות האלף-בית לפי הסדר (אב, גד) ייתכן שיש בה מהשראת תפילות יום הכיפורים הערוכות לפי סדר האלף-בית. (על חטא, ואשמנו). יתר-עליכן, כיוון שהסיפור כחלום, אפשר שנשרו לתוכו הדים מאחו התפילות, צא וראה שאחרי שאש יצאה ושרפה את הכתונת, מבקש המספר בגד. האין כאן הד רפה של אשמנו, בגדנו...? יום הכיפורי הוא הזמן בו נתון יהודי לתיקון נפשו ולחיפוש הדרך לתשובה, לכ מסתבר יפה ביקוש הבגד בסיפור, שהוא כמגשר בין האב לבין גו הנכד שסר ממורשת אבותיו. וכדאי להקיר שהשם גד הולם את נושא שזהו שם אל-המזל של עמי-קדם, והלא גד בסיפורנו יצא לבקש או מולו אצל זרים. הוא גמנה עם "... עזבי ה'... העורכים לגד שולחן (ישעיה סה, יא). שקד⁴) בנתחו את הסיפור "המלבוש", מביא ראיה מן המקורות לכך ש"מלבוש", "בגד", אה, "אריג" מופיעים כסמלי לנשמת-האדם. מאידך גיסא מצויים מקורות להיפוכו של דבר ש"האדם אינו אלא נשמה... צור, עצמות וגידים, כולם אינם אל מלבוש בלבד, בגדים הם לאדם...".⁵) הבגד בסיפור דגן ניתן לפירוש בשתי הדרכים: על דרך הפשט, במובן של כסות לנפש במערומה ועל דרך הסוד במובן של נשמה. במובן השני הרי המספר כרוז (הרי ביתו חרב ולפי יוג'ס) בית הוא סמל ארכיטיפאלי לגוף האדני ובתו כנפשו החותרים אל שלמותם בבקשם אחר נשמה. זאת על דר הנאמר ב"הזוהר" בעניין אחדות גרין (נפש, רוח, נשמה) שהגש והרוח "הן שתיים בחיבור אחד. וי"ש) אחת עליונה... והיא נקרא נשמה". על פי הבנה זו יסתבר גם עניין האלף-בית והאב בסידו ברוח הקבלה לפיה אין כל התורה אלא שמו של הקב"ה⁶). והרי א עוד כיום הכיפורים יום שכולו רוח, יום שבו נוטה יהודי לנשו מחשבות אודות הגוף וצרכי-הגוף, ועוד, באספקלריה של יום הדין הרי ניתן להבין את סוף הסיפור כהיחמתה של הנפש לחיים, ובמו זה "נתעטפה עלי נפשי" דומה ל"ויצר בצרור החיים" ושוב במו

3) אברהם הולץ, "המשל הפתוח כמפתח לספר המעשים", "הספרות" מס' 2, אפריל 1973.
 4) גרשון שקד, "גלוי וסמוי בסיפור הלא-ריאליסטי", "הספרות" ג, מס' נובמבר 1971.
 5) כפי שמצוטט מ"הזוהר" ע"י ישעיה תשבי, משנת הזוהר, כך ע (ירושלים: מוסד ביאליק, תשכ"א).
 6) Carl G. Jung, *Man and His Symbols*, (Yugoslavia, Doubleday).
 7) Gershon G. Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, (New York, Schocken, 1961).

1) ברוך קורצוויל, מסות על סיפורי עגנון (תל-אביב: שוקן, 1970).
 2) כמזאל לייטר (עריכה: מביא, ופרקי עיון), יוסף עגנון מבחר סיפורים (נידפוק: קרן התרבות, 1970).

המילולי. אין לשכוח שהבת-הנפש היתה קרובה למות (עמדה על יד הדף שטם מרחיצים את המתים). ייתכן גם שהאש שאחזה בכותנתה אינה אלא רמו לחולי, שלפי יונג (ר' הערה 6) האש היא סמל ארכי-טיפאלי למחלה. לפנינו, לפי זה, אדם שחרב גופו (ביתו) ואף נפשו על סף החולי והוא מבקש לעצמו תיקון, חיווק לדברים נמצא בסיפור "אל הרופא", ששם האב והבת השוכבים חולים הם כצללי האב ובתו בסיפורנו. בדרך כלל, המחלה כיסוד של פגם (ולאו דווקא גופני) רווחת בסיפורי עגנון. (ר' למשל את "הרופא וגרושתו" או "מדירה לדירה"). כבר העיר הולץ לגבי "המשל הפתוח", כל פירוש לסיפור מסוג זה ישאיר תמיד פתחים לפירוש נוסף. תמיד תשארינה שאלות פתוחות. כגון: מי אותם "אויבים" סתמיים הנזכרים? או האומנם באמת הגבהים שהמספר פוגש בהם הם השלכות של שני היצרים? או מה מובן אותו דבר "המשתמע לשתי פנים" שאמר אדום-הזקן אשר כה הכעים את המספר? כל התשובות הן במידה רבה בגדר השערות, ושערי תשובות אחרות לעולם פתוחים. קורצווייל מדבר על "אויבים חיצוניים" וגם על הרס פנימי כי האש "... נתלקחה בתוך כותלי בית-הכנסת...". לפי פירושו של לייטר יוצא שלגבהן המסמל את יצר הרע יש זקן באותו צבע בו צבע עגנון את מעיל התורה — אדום⁸). והדבר קשה לכן אפשר שאין אדום-הזקן נציגו של יצר הרע כלל כי-אם נציגה של תת-ההכרה החזרת ומסגיעה בו באדם בלשונה החידתית, לשון החלום. לפי הסבר כזה תהיה דמות "האוהב" גלגול של קודמתה בלבד (דבר האופייני לעולם החלום שהדמויות בו פושטות צורה ולוב-שות צורת) הממחזיה לעינינו, הלכה למעשה, אותו "דבר המשתמע לשתי פנים" עליו נרמזו קודם-לכן. תימוכין לכך אפשר למצוא בסיפורים אחרים, כמו "קשרי קשרים" או "האוטובוס האחרון" שאף שם מופיעים טיפוסים דומים ואף שם קשה להבחין בין האויב לבין האוהב. ב"קשרי קשרים" משתמש עגנון גם-כן באדום ובלבן כזה כנגד זה אבל שם מסמלים הטיפוסים את שני חלקי האישיות המפורצלת ולא דחיקת את שני היצרים. וב"האוטובוס האחרון" אין עוינותו של "האויב" אלא רגשות האשמה שיש למספר שם כלפיו, שאותו אויב "פעמים הרבה נעלב על-ידי ולא עשה לי רע".

דומה שאת אחד המפתחות לסיפור מוסר עגנון לקרא כשהוא שם בפי מספרו דברים אלה: "אלמלא צורך היום הייתי מפרש לך את הדבר על בריו והיית רואה שאין זה משל אלא דברים כפשוטם". (ההדגשה שלי, ר. ל.). אופייני לחלום שהוא נוטל פסוקים ושברי פסוקים ומסתרם בשפת סמלים ותמונות. כבר החכימונו בדבר פרויד ויונג וכולנו נבונים ויודעים את התורה אם ברב ואם במעט. במשנה זהירות עלינו לנהוג שעה שאנו באים ליישם את הידוע מן החלום למעשה האומנותי, שלא כחלום הנו סוף מעשה במחשבה תחילה. (ועל אחת כמה וכמה כשבוענו המדובר). לעגנון מערכת סמלים משלו שעלינו להכירה ולהתחשב בה. בציטוט שהביא הולץ (הערה 3) מסוקול נאמר: "החלומות מדברים בלשון תמונתית כמו זו שהיה הדיבור לפנינו, הם לוקחים את המטאפורות החבויות בדיבור בצורה מינולית ומפעילים אותן כאירועים ממוחשים חזותית" (ההדגשות שלי, ר. ל.). בפרש מילולית את "התעטפה עלי נפשי" בסוף הסיפור נגע לייטר בשורש ענין זה. כן גם עמד הולץ על הפירוש המילולי שיש לתת לביטוי "עגמה עלי נפשי" בסיפור אחר⁹). אף שקד (הערה 4) מציין בקשר לסיפור "המלבוש" ש"עגנון אמנם נזקק לרמו האלגורי, אבל מחזיר את הציור לממשותו המילולית".

הקורא בעיון ב-עם כניסת היום" יחוש במציאותם הנסתרת של קטעי דיבור וניבי לשון שאינם עולים על פני השטח אלא מסתתרים מאחורי "לשון המראות". להלן מספר דוגמאות לכך:

1. המספר הנמלט עם בתו, היא נפשו מעלה את הביטוי "ברח על גפשי".

2. בהביעו משאלה כי תינתן לו "טלית עם עטרה של כסף"

8 יש הרואים את צבע האדום כמייצג את היסוד העל-טבעי (Supernatural) בענין זה ערך colour במילון של צירלוט: J. E. Cirlot, A Dictionary of Symbols, (New York, Philosophical Library Inc., 1962)
9 אברהם הולץ, החליל המשולש: עיונים בסלית אחרת, "הספרות" ג, מס' 3-4, ספטמבר 1972.